

AGUSTÍ DURAN I SANPERE

SEMBLANÇA BIOGRÀFICA

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

AGUSTÍ DURAN I SANPERE

SEMBLANÇA BIOGRÀFICA

Conferència pronunciada davant el Ple per
Eulàlia Duran i Grau
el dia 20 de desembre de 1999

BARCELONA
2000

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Duran, Eulàlia
Agustí Duran i Sanpere, semblança biogràfica
A la coberta: Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-arqueològica
ISBN 84-7283-493-X
I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-arqueològica II. Títol
1. Duran i Sanpere, Agustí 2. Historiadors — Catalunya — Biografia
929Duran i Sanpere, Agustí

© Eulàlia Duran i Grau
© 2000, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47, 08001 Barcelona

Primera edició: març de 2000
Tiratge: 500 exemplars

Compost per Víctor Igual, SL
Carrer de Còrsega, 237, baixos. 08036 Barcelona

Imprès a Altés, SL
Carrer de Cobalt, 160. 08907 L'Hospitalet de Llobregat

ISBN: 84-7283-493-X
Dipòsit Legal: B. 12909-2000

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o de la Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Els antecedents familiars

Agustí Duran i Sanpere nasqué a Cervera el 5 de juny de 1887 i morí a Barcelona el 25 d'abril de 1975. És a dir que aquest any 2000 farà vint-i-cinc anys de la seva mort.

Procedia, per la banda paterna, d'una família documentada a Cervera almenys des del segle XVII. Els primers Duran coneguts eren espadenyers, més tard semolers, després fabricants de paper de Capellades (per vincle matrimonial). Aviat tendiren a invertir els beneficis en la compra de terres, fins al punt que, a l'inici del segle XIX un avantpassat directe, Maurici Duran i Creus, figurava ja com a hisendat. El patrimoni rural anà creixent al llarg del segle gràcies, en bona part, a la institució de l'hereu. A mitjan segle es produí una nova orientació: un fill de l'hisendat, un fadrístern, Mariano Duran i Massó (1820-1912), s'establí a Cuba, com tants altres catalans, on instal·là una fàbrica de tabac que arribà a tenir més de sis-cents treballadors. Col·laborà estretament amb els seus germans radicats a Cervera, entre els quals l'hereu; aquests li enviaven, a canvi de tabac, oli i vi, productes de fabricació familiar, com ara paper de Capellades i teixits de cotó i de fil fabricats a Cervera, en una de les estances de la universitat desnonada. D'aquesta manera, la família Duran s'integrà, encara que en modestes proporcions, a la revolució industrial que afectà tot Catalunya.

La generació següent accedí ja a la carrera universitària i destacà en el camp del dret: l'avi d'Agustí Duran i Sanpere fou professor de dret a la Universitat de Cervera (1840), i el pare, Agustí Duran i Farreres (1849-1914), també advocat, fou registrador de la propietat a Cervera des del 1881. Aquest es casà el 1884 amb Elisa Sanpere i Labrós, natural de Barcelona, d'una famí-

lia benestant cerverina, els Sanpere, originària de marxants del Pallars, que comptava també amb gent de lleis i amb metges; els Labrós eren notaris influents de Barcelona. L'ascens social requeria una casa més ben condicionada. Amb aquest propòsit, el nou matrimoni comprà, el 1886, la casa que l'oncle cubà havia, de fet, abandonat al carrer Major de Cervera i la reestructurà totalment per adaptar-la a les necessitats socials i econòmiques familiars: producció agrícola (oli i vi), despatx de registrador de la propietat i salons a to amb l'enlairament social. Acabades les obres, el matrimoni s'hi instal·là, i la casa esdevingué la llar dels tres fills que en nasqueren. A la mort del pare el 1914, la mare continuà vivint en part de la casa (la part noble fou tancada), fins que morí el 1940, i aleshores passà al seu fill i hereu, Agustí Duran i Sanpere.

La seva casa natal, avui propietat municipal, ha estat convertida en el Museu Duran i Sanpere, sota la supervisió del Patronat Municipal Duran i Sanpere. Des del punt de vista arquitectònic, és un bon exemple de casa burgesa mitjana, remodelada al final dels anys vuitanta del segle passat. La façana està ornamentada amb esgrafiats, fet insòlit a Cervera. El pis noble s'ha conservat tal com era el 1914, amb un aire sever de segle XIX, amb salons, sales, cambres i recambres, un oratori i un mobiliari eclèctic, típic de l'època de la Restauració, amb algunes mostres anteriors i posteriors, ja modernistes. Tot i la pretensió d'adaptar-se a la moda burgesa, la casa no aconsegueix amagar el caràcter de centre d'explotació agrícola, perquè, quan fou restaurada, l'economia familiar no provenia ja de la petita indústria sinó de la rendibilitat de les terres. Les obres en curs preveuen convertir tota la casa en el centre d'un Museu Comarcal Duran i Sanpere. L'arxiu familiar i personal, així com la biblioteca familiar, han estat instal·lats en dipòsit a l'Arxiu Comarcal de Cervera, i l'inventari està ja molt avançat. La nombrosa col·lecció de fotografies anteriors al 1936, en vidre, que requerien una restauració tècnica especialitzada, es troba dipositada a l'Arxiu Nacional de Catalunya (amb una còpia a l'Arxiu Municipal de Cervera).

La formació

Agustí Duran i Sanpere es formà a Cervera en l'ambient familiar patern de tradició jurídica, com ho demostra la biblioteca de llibres de lleis que s'ha conservat. Es llicencià en filosofia i lletres a Barcelona i es doctorà en dret a Madrid. Però des de molt aviat es decantà per la història.

S'inicià, a Cervera, en el món de l'arxivística organitzant-ne l'arxiu municipal. Aquesta gestió li valgué guanyar un concurs, el 1914, convocat per la Secció Històrica de l'IEC. Fou el primer contacte amb aquesta casa. El segon contacte oficial amb l'IEC fou el 1917, quan col·laborà en la constitució del Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'IEC i inicià la pràctica arqueològica a Sidamon (Segrià) i al barranc de la Valltorta (al Maestrat).

L'experiència arxivística cerverina li valgué, el 1917, guanyar el concurs per a la plaça d'arxiver municipal a Barcelona; organitzà el trasllat de la documentació anterior al 1714 de l'Ajuntament a la Casa de l'Ardiaca, i aquesta obrí les portes el 1921 amb el nom d'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Amb el temps, aquest fons documental anà augmentant gràcies a donacions particulars, les primeres d'Eduard Toda i d'Agustí Massana. Un moment important fou el de l'Exposició Internacional del 1929, en la qual organitzà un pavelló que seria un primer assaig del futur Museu d'Història de Barcelona.

La guerra i el salvament del patrimoni documental

L'inici de la Guerra Civil comportà unes noves directrius. Calia salvar tots els arxius públics i privats, i en especial els eclesiàstics, que eren els que més perillaven de moment. El juny de 1936 havia estat nomenat cap de la Secció d'Arxius del Servei del Patrimoni Històric, Artístic i Científic de la Generalitat de Catalunya. Iniciada la guerra, el 9 d'agost un decret posava tota la documentació catalana anterior al segle XIX a disposició de la Generalitat. Duran assumí, així, durant la guerra del 1936-1939 la responsabilitat del salvament del patrimoni documental català, al mateix temps que Joaquim Folch i Torres n'assumí la del fons artístic i Jordi Rubió i Balaguer, la de les biblioteques. De moment, es dipositaren els fons arxivístics locals a les mateixes localitats, però a partir del 1937, a causa dels bombardeigs, la major part dels arxius catalans fou traslladada a Viladrau per a més seguretat. Les explicacions del pare respecte a l'activitat d'aquells anys tenien sempre un to irònic i èpic, i les anècdotes eren infinites, anècdotes que denoten un entusiasme col·lectiu, tot i que sovint el risc fou molt gran. Per exemple, l'arribada a Viladrau de part de l'Arxiu de la Corona d'Aragó causà una gran decepció al poble, en no trobar enlloc l'esperada «corona». La documentació recollida se salvà, i fou retornada als antics propietaris un cop acabada la guerra; no ho pogué ser la que fou destruïda a l'inici de la guerra.

En un viatge llampec a Zuric, en plena guerra, Duran hi donà una conferència sobre el sistema de protecció de documents utilitzat: en un primer moment, es féu necessari amagar els papers, sobretot els de procedència eclesiàstica, i esquivar els controls revolucionaris. Més tard, es presentaren dos nous perills: la mobilitat dels fronts de batalla i els bombardeigs. Això feia necessari el trasllat d'aquests arxius: per a dur-lo a terme haurien calgut uns tres-cents camions. No cal dir la dificultat de trobar-los en un país en guerra, amb carreteres plenes de combois militars i la restricció de la benzina. A l'hora de la veritat, disposava només de dos grans camions. Per a la defensa dels arxius contra els bombardeigs es construïren caixes biblioteca, que eren ins-

tal·lades als baixos dels edificis, protegides amb sacs de sorra: així se salvaren de les bombes els dipòsits de Reus i de Sant Feliu de Guíxols, però desaparegueren biblioteques menys protegides. Aquests trasllats permeteren de fer un inventari general aproximat dels materials (15.000 metres lineals de documents més 150.000 pergamins enrotllats, que foren acuradament planxats). No cal dir que el coneixement que el meu pare adquirí dels fons documentals catalans durant la guerra seria per a ell una base essencial en la seva formació d'historiador.

Encara en plena activitat, el darrer mes de la guerra, el gener del 1939, el meu pare s'havia habilitat un despatx amagatall al monestir de Pedralbes, on visqué alguns moments d'evasió poètica. El dia 8 escrivia a Hermínia Grau, la meva mare, aleshores a París:

És una tarda de diumenge. La feina d'ara no m'ha permès d'anar a Viladrau. Sóc a la meua cel·la de Pedralbes; per la finestra florida veig la ciutat com blanqueja a la llum del sol que va caient. L'ambient és d'una bonança primaveral [...]. Aquest indret és ideal per al treball. Cap altra cosa envejaria sinó la pau d'aquest recer [...]. És un lloc que troba en cada hora una gràcia nova. Aquesta nit la lluna hi feia miracles; eren les tres de la matinada que en sortíem, jo per a fer nit a dues passes. Aquest matí, del llit estant he pogut contemplar l'eixida del sol a través d'una finestra que, a posta, havia deixat oberta. D'ençà d'aleshores el sol no ha deixat la meua cel·la: ha jugat amb el llum de vidre que penja del sostre, amb les bazines de les parets, amb el rellotge palpitant, amb les flors del damunt de la taula. El sol mateix semblava que s'hi trobava tan bé que no es decidia a sortir-ne. Ara que he alçat els ulls he vist la coloradura [sic] daurada dels arbres i dels camps verds del veïnat [...]; [és un] paisatge tan dolç que entra cor endins que no te n'adones.

De la finestra, en parla en una altra carta el dia 13, aquesta vegada amb dibuix i tot:

Aquesta és la finestra [...] [de] la cambra abacial on jo treballa (els dies que puc trobar bona combinació de viatge). Mai cap arxiu del món no haurà tingut un espiell com aquesta finestra, en un ambient de pau que és com un miracle en aquest món turmentat per la guerra.

El dia 26 de gener, data de l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat, continuava al monestir. Anys després, recordava, sovint, la seva estada allí, i li agradava explicar amb un punt d'humor i d'imaginació les seves experiències al claustre del monestir al clar de lluna.

La depuració

En la immediata postguerra, el meu pare, que decidí quedar-se a Barcelona, fou sotmès a la depuració, com tots els funcionaris, i alhora a un consell de guerra sumaríssim (dels primers que es van celebrar a Barcelona) per la seva activitat de salvament d'arxius i per haver sortit a l'estranger tres vegades i retornat a Barcelona. El 19 de juny del 1939 escrivia a la meua mare, en castellà preceptiu, la seva situació, edulcorada i falsament esperançada:

En el expediente de depuración que tuvieron que seguir todos los funcionarios municipales yo declaré mis viajes a tus clínicas haciendo constar el motivo familiar, exclusivamente familiar de ellos. Esto hizo que el juzgado militar que actúa en el Ayuntamiento se declarase incompetente y mandase el expediente a la Auditoría Militar. Allí se abrió proceso y, durante varios meses que me han parecido años, se han recibido declaraciones e informes. Todo ha sido favorable para mí, de modo que el juez instructor pidió el sobreseimiento de la causa. El Auditor ha firmado ya el como se pide y ahora estoy esperando a que sea comunicado este resultado al Ayuntamiento, en donde no creen que se detenga muchos días sin que sea solucionado, y espero muy confiadamente que la solución sea la de aceptar la resolución judicial y reponerme en mi cargo. Porque ahora, como todos cuantos están en esta situación, estoy suspenso de cargo y de sueldo, y esto desde el día 20 de abril. Por esto no voy ahora al Archivo, aunque mantenga el contacto con los compañeros para ir llevando las cosas entre todos.

El 18 agost 1939 escrivia, per correu personal:

La representació de la meua comèdia està igual. No hi ha manera que s'aixequi el teló.

Els informes favorables no evitaren que fos portat a judici davant del tribunal militar. Però la sentència fou absolutòria, i el 28 d'agost ho comentava, alleugerit, a la meua mare:

El último acto del drama [...] acabó en comedia de buenas costumbres. La solución no solo es inmejorable sino que se produjo en forma casi apoteósica con discursos extraordinarios y felicitaciones de los principales personajes que intervenían en la representación. Falta ahora comunicar el resultado a la corporación correspondiente y esperar su resolución, que no creo pueda alterar la substancia de lo que está ya resuelto.

La represa

Superats favorablement el procés militar i, posteriorment, el normatiu expedient de depuració de funcionaris, repregué la seva activitat al capdavant de l'Arxiu Municipal de Barcelona. El 1943 inaugurà el Museu d'Història de la Ciutat (vell projecte iniciat arran de l'Exposició Universal del 1929), reorganitzà les activitats arqueològiques (les excavacions sota la Casa Padellàs, del carrer dels Comtes de Barcelona, avui molt ampliades, i de la plaça de la Villa de Madrid) i divulgadores (visites, sessions setmanals de ràdio sobre història de Barcelona). Amb el nom d'Institut d'Història de Barcelona, que dirigí fins al 1957, incorporà altres organismes, com el Museu d'Història i el Museu d'Arts i Indústries Populars del Poble Espanyol. Tenia fama de sever i rigorós, però sabé conformar un equip coherent i entusiasta. Que no era massa sever, ho prova que el personal de l'Arxiu li dedicà uns goigs, que sens dubte li foren cantats; la tornada deia:

Puix que sou nat a Cervera
gloriosa universitat;
vulgueu ser nostre advocat
Agustí Duran Sanpere.

Un cop jubilat el 1957, organitzà a Cervera, on passava algun mes a l'estiu, el Museu Comarcal que duu el seu nom (1959) i el Museu del Blat i la Pagesia (1964), els dos ara en ple procés de transformació. La seva empenta i entusiasme arrossegà no només la família sinó tota la població.

Com a historiador, recollí els seus estudis sobre Cervera al Llibre de Cervera (1972) i els fets sobre Barcelona als tres volums Barcelona i la seva història (1972-1975). Com a historiador de l'art, a part dels estudis sobre art certerí i barceloní inclosos en els volums esmentats, cal destacar els estudis sobre pintura i escultura gòtica —Els retaules de pedra (1932-1934) i Escultura gòtica (1956), d'àmbit català, i, sobre gravats populars, Stampe populari spagnole (1971). Com a divulgador, cal esmentar els nombrosos articles a la premsa, els articles radiats i les conferències. Escriví també un llibre de records, Tornant-hi a pensar (1961), que palesa una faceta seva més literària que apareixia freqüentment en les seves sovintejadades explicacions orals.

Entre els títols que li concediren, cal esmentar que fou membre de l'Acadèmia de Bones Lletres (1924) —que presidí del 1961 al 1963—, de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans (1942) i de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi (1968), i fou membre corresponent de moltes altres institucions nacionals i estrangeres.

Una percepció personal

Voldria aportar ara alguns aspectes de la percepció personal que tinc del meu pare. En primer lloc, el considero essencialment un historiador humanista, i en segon lloc, un definidor i un propagador de polítiques culturals, els dos aspectes estretament interrelacionats.

El fet d'haver estat un historiador humanista respon a una tònica general de l'època que també definí els seus companys Jordi Rubió i Balaguer, Pere Bosch Gimpera, Lluís Nicolau d'Olwer i Francesc Martorell, entre d'altres; aquesta característica estava estretament relacionada amb el fet que a la universitat no hi havia sinó una única Facultat de Filosofia i Lletres, i els estudiants anaven junts; encara no estaven marcats per les especialitzacions.

Si bé mentalment tenia un coneixement de la història estructurat i global, no es plantejà com a objectiu endinsar-se en una època per analitzar-ne els mecanismes interns i les contradiccions; la seva obra fa pensar en un gran mosaic d'innombrables articles puntuals que aporten, tanmateix, una lliçó d'història total, perquè cada cas que estudia sap inserir-lo en el seu context, valorar-ne tots els factors, passar del que és anecdòtic al que és universal. Els volums sobre Barcelona i sobre Cervera demostren bé que les seves incursions en el passat responien a un pla imaginari que cobria tots els aspectes —polítics, socials, econòmics, artístics i culturals en general—, i són, encara avui, punts de referència imprescindibles per als historiadors.

Però, tot i que tractà diversos camps, des de l'arqueologia al folklore, fou en el de l'art medieval català, i especialment en el gòtic, on sobresortí: a ell es deuen molts aclariments sobre artistes desconeguts, noves atribucions i estudis de tallers, que foren realitzats seguint la metodologia usada per l'historiador nord-americà de l'art Chandler Rathfon Post, gran coneixedor de la pintura gòtica hispànica, amb qui mantingué una estreta relació. La solidesa i les novetats que aportà respecte a la pintura i l'escultura gòtiques catalanes són exposades en la seva obra *Els retaules de pedra* (inventari dels retaules catalans fet amb l'ajuda desinteressada dels centres excursionistes) i en el posterior volum sobre *Escultura gòtica*. La seva percepció de l'art lligat al context social, institucional, econòmic i artístic, i la documentació aportada, fan que els seus estudis siguin avui encara necessaris per a qualsevol estudiós. Així fou que també en el camp de l'art aconseguí difondre el seu mestratge. Dels seus deixebles han destacat, principalment, Joan Ainaud i Frederic Pau Verrié.

En general, seguia un mètode peculiar: observava detingudament i sistemàticament tot allò que li parlava del passat i del present: ceràmica ibèrica, làpides, llindes datades, fonts, esglésies, torres, finestres, eines del camp..., i en feia croquis i dibuixos que es guarden. Aquesta fàcil captació del món exterior tenia la seva contrapartida en la documentació. I la interrelació entre el món real vivent, d'una banda, i el món documental, de l'altra, podria explicar

la seva habilitat per a fer reviure aspectes del passat. Ho feia, a més, d'una manera sistemàtica i —podríem dir— interactiva: buscava la resposta als interrogants, tant al carrer com als arxius i en les dues direccions. Aquesta metodologia li donà un gran rendiment, sobretot en el camp de l'art.

El segon aspecte que crec que pot caracteritzar el meu pare és el de definidor i propagador de polítiques culturals, gestió que dugué a terme des de les institucions públiques, municipi i Generalitat. No fou un arxiver típic, guardià del tresor, sinó que considerà l'arxiu com un centre de conservació però també un centre viu, que projectava d'altres activitats: d'aquí sorgí el Servei d'Excavacions, el Museu d'Història de la Ciutat, el Museu d'Arts Decoratives de Montjuïc. L'objectiu era sempre el mateix: salvar el patrimoni, salvar de l'oblit el passat en constant transformació i objecte, durant anys, d'una persecució sistemàtica. Podria dir que aquesta actuació esdevingué per a ell una veritable passió.

També era conscient que no era suficient esperar que els objectes salvesin la memòria, sinó que calia assegurar també la de les persones, sobretot en la postguerra. Amb aquest propòsit intentà, per tots els mitjans, de crear una conscienciació col·lectiva envers el propi passat, perquè la responsabilitat de conservar-lo requeria aleshores fonamentalment en la iniciativa particular. Per això dedicà una part important del seu temps a la difusió d'aquest passat, a la divulgació històrica per la premsa, a la ràdio, a les visites comentades, a la publicació de guies, a conferències. Fou catalanista, i, quan això no fou permès, ho substituï per un «barcelonisme» (i caldria afegir «un cerverisme»). Però no deixà de fomentar els estudis locals catalans a través de les Assembles Intercomarcals d'Estudiosos i el contacte amb els arxius i museus locals de tot l'àmbit dels Països Catalans.

No el recordo com un home pacient i erudit, de despatx, tot i que també ho era; sinó més aviat com una persona inquieta, activa, que caminava de pressa pels camins de la Segarra o pels carrers de Barcelona. La curiositat era en ell un element primordial: curiositat per tot, tant per les coses de casa com per les de fora. Això li donà sempre molta vitalitat i un cert neguit. No fou un polític, tot i que s'endinsà a fons en la política cultural; no milità en la resistència, però ajudava discretament sempre que podia i es preocupava d'arxivar clandestinament a l'Arxiu la propaganda política catalanista que es difonia els anys quaranta. Fou senzillament una persona que dedicà la seva vida, i l'arribà més d'un cop, al servei del seu país, i procurà salvar-ne les arrels en una època en què tot estava per fer i, després, quan tot semblava estar perdut.